

ОСОБЛИВОСТІ РИТОРИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ

У статті розкрито особливості риторичної підготовки майбутніх інженерів-педагогів, як-от: мета й завдання, формування змісту навчання, вибір методів та засобів напрацювання риторичних умінь і навичок, розвитку риторичних здібностей та якостей.

Ключові слова: риторика, красномовство, риторична підготовка, інженер-педагог, зміст, риторичні уміння.

Посилення уваги суспільства до володіння фахівцями риторичною компетентністю стає необхідним атрибутом сучасної освіченої людини й посідає виключно важливе місце, оскільки від риторичної культури, мистецтва спілкування, знань психологічних особливостей цих процесів багато в чому залежить професійний і життєвий успіх. Особливо актуалізується проблема якісної риторичної підготовки майбутніх фахівців в умовах глобалізації комунікативних процесів, входження України до європейського та світового простору, посилення конкуренції на ринку праці, загострення конфліктів на різних рівнях людської життєдіяльності.

Вітчизняна педагогічна наука й практика зацікавилися питаннями риторичної підготовки у вищій школі з 80-х рр. ХХ ст., після кількох десятиліть забуття, які настали з жовтня 1917 р. Вагомий внесок у розвиток сучасної риторики належить таким вітчизняним і зарубіжним науковцям, як: А. Багмут, В. Беломорець, Є. Бикова, А. Богуш, К. Бредемайер, М. Вашуленко, Л. Вознюк, Л. Грабовська, І. Зимня, О. Корнілова, М. Львов, Г. Михайловська, Л. Павлова, М. Пентилюк, Х. Перельман, Т. Потоцька, Ю. Рождественський, Г. Сагач, П.Л. Сопер, О. Хорошковська, Г. Шелехова та ін.

Дослідженню риторичних процесів у різні історичні періоди та відображенню їх в освіті присвячена певна кількість монографій, дисертацій, наукових статей, авторами яких є О. Волкова, Н. Голуб, Л. Граудін, В. Громов, Л. Мацько, З. Савкова.

Разом з тим залишаються маловивченими питання риторичної підготовки майбутніх інженерів-педагогів, зокрема визначення мети й завдань, формування змісту навчання, вибір методів та засобів напрацювання риторичних умінь і навичок, розвиток риторичних здібностей та якостей.

Мета статті – розкриття особливостей риторичної підготовки майбутніх інженерів-педагогів.

Поняття “риторика” (від грец. “ораторське мистецтво”) історично змінювалося й нині трактується неоднозначно. Сучасні енциклопедії та словники дають різні споріднені тлумачення цього поняття: *риторика* – наука красномовства [7, с. 766], теорія ораторського мистецтва, наука говорити переконливо, відповідно до певного випадку.

Відомий ритор XIX ст. М. Кошанський писав: “Мета загальної риторики полягає в тому, щоб, розкриваючи джерела винайдення думки, розкрити усі здатності розуму, показуючи нормальне розташування думок, дати Розумові й Моральному почуттю відповідне спрямування, – щоб, навчаючи виражати тендітне, збудити, посилити в душах ... живу любов до всього благородного, великого й прекрасного” [5, с. 3].

О. Юніна розглядає риторику у філософсько-антропологічному контексті як філософсько-дидактичне вчення про ціннісну природу мислемовленнєвої діяльності. Дослідник риторики О. Марченко називає риторику артикульованим інструментом світовідчуття, світосприйняття, світоуявлення, світопереживання, світорозуміння. Російський учений І. Пешков вважає, що риторика – це наука про дію словом, про семантичний апарат здійснення вчинку.

У. Еко, відомий європейський мислитель і письменник, вважає, що риторика – це наука про зародження висловлювань. Л. Річардс називає риторику дієвим інструментом вивчення випадків неправильного розуміння та його наслідків. Риторика визначається як технологія толерантної аргументації в неориторичі Л. Ольбрехта-Титека та Г. Перельмана, тлумачиться як мова влади в роздумах Ж. Дерриди. У комунікативній філософії проблематика риторики пов’язана з процесом аргументації, переконання (К. Апель, Ю. Габермас, А. Єрмоленко, В. Кульман, П. Ульріх). Одне із сучасних філософських визначень риторики належить Р. Барту, який називає риторику спробою цілої культури проаналізувати й підпорядкувати форми мови, зробити світ мови зрозумілим для розуму.

Отже, тлумачення поняття риторики різноманітні, але об’єднані розумінням риторики як науки про методи та умови ефективного публічного мовлення й мистецтво їхнього використання. Переконливе публічне мовлення та спілкування з людьми для майбутнього інженера-педагога – це наука й мистецтво, у яких важливі й природні здібності, й загальна культура особистості, й рівень професійної риторичної підготовки, й стан мисленнєвих процесів.

Інженер-педагог – це фахівець з вищою освітою, який здійснює педагогічну навчально-виробничу та організаційно-методичну діяльність з професійної підготовки в одній з галузей виробництва в системі профтехосвіти, а також кваліфікованих робітників на виробництві [8], тому публічне мовлення є одним із найбільш уживаних і найефективніших засобів його професійної діяльності.

Риторична підготовка майбутніх інженерів-педагогів – це цілеспрямоване й системне формування у студентів риторично-комунікативних знань, умінь та навичок, розвиток риторичних умінь і здатностей. Вона є складником інженерно-педагогічної підготовки, тому здійснюється впродовж усього терміну навчання у вищому навчальному закладі, й базується на засвоєнні цілісного комплексу всіх навчальних дисциплін, насамперед, загальноосвітнього, гуманітарного, психолого-педагогічного циклів та враховує неабиякий за змістом і обсягом мовленнєвий досвід кожної особистості.

З іншого боку, “системна інтеграція процесу навчання саме на основі риторики як навчального предмета, оскільки вона стає плідним підґрунтям для розвитку та реалізації мовленнєво-мислительних здібностей особистості”, сприяє

оновленню змісту навчання та освітнього процесу у вищій школі [4, с. 62]. Отже, риторика є засобом інтегрування всієї системи знань, яка необхідна для фахового мовлення, через яку реалізується інженерно-педагогічна діяльність.

Риторична підготовка майбутніх фахівців професійно-технічної освіти полягає, як і для ораторів пізньої античної епохи, у тому, щоб реалізувати “три мети красномовства: переконати, насолодити, схвилювати” [2, с. 20].

Навчання майбутніх інженерів-педагогів дисципліни “Риторика” як цілісна дидактична система розраховане на 54 академічні години (1 кредит), з них: 10 год лекційних, 18 год практичних занять і 26 год самостійної навчальної роботи для студентів денної форми навчання.

Метою вивчення курсу є формування у студентів знань з теорії красномовства і риторичних умінь та навичок. Вона конкретизується в таких *завданнях*: навчати студентів моделювання процесів професійного (педагогічного) мовлення та спілкування; формувати ораторську майстерність і риторичну компетентність, за якої інженер-педагог міг би публічно виступати і спілкуватися з різними аудиторіями слухачів; формувати комунікабельну особистість, яка володіє розвиненими риторськими вміннями й потребами у спілкуванні.

Навчання риторики майбутніх інженерів-педагогів здійснюється в теоретичному та практичному напрямках, які за змістом доповнюють одним одним й утворюють дидактичну цілісність. Теоретичний складник *змісту* навчання розкриває п’ять найважливіших тем курсу:

– “*Риторика як мистецтво і наука, предмет риторики*” – розкривається сутність риторики як науки, мистецтва та навчальної дисципліни, характеризуються основні розділи, історія розвитку, закони, риторичний ідеал;

– “*Жанри красномовства*” – характеризуються особливості академічного (педагогічного), політичного, судового (юридичного), церковного, суспільно-побутового красномовства;

– “*Основи ораторського мистецтва*” – особливості мовленнєвого впливу: умови, правила, способи впливу на особистість, риторичне дерево, типи промов, логічні засади публічного виступу;

– “*Поведінка оратора в аудиторії*” – вивчення таких питань: сприйняття оратора аудиторією; риторична позиція оратора, його поведінка, міміка, пантоміміка, погляд; прийоми подолання хвилювання; реагування оратора на недоліки та бар’єри під час виступу;

– “*Підготовка публічних виступів різних видів*”. Майбутнього інженера-педагога на основі особливостей промов різних типів навчають підготовці таких виступів, як інформаційний, самопрезентація, розповідь про подію, протокольно-етикетний, розважальний, переконливий.

У результаті вивчення теоретичної частини дисципліни студент отримує такі *знання*: категоріально-понятійного апарату; про зв’язок риторики з іншими дисциплінами та її місце в системі підготовки інженера-педагога; історію розвитку риторики, основні її розділи, жанри; законів риторики; поняття риторичного ідеалу; визначення умов і правил ефективності мовленнєвого впливу; основних законів формальної логіки, вчення про поняття і судження, умовивід і силізм; способи та правила аргументації й доведення; про види

невербальних сигналів та засобів підсилення комунікативно-мовленнєвої позиції оратора; про види публічних виступів за метою й формою, загальні вимоги до публічного виступу, його підготовки та здійснення на різних етапах; про прийоми спілкування з різними аудиторіями слухачів.

Глибшому засвоєнню теоретичних знань на лекційних заняттях сприяють мультимедійні презентації, використання комп'ютерної техніки, підготовка й виступи студентів з доповідями, рефератами.

Практичний складник дисципліни враховує необхідність формування таких важливих для інженера-педагога риторських *умінь*: уміння використовувати закони риторики; розвивати власні риторичні здібності відповідно до сучасного риторичного ідеалу; застосовувати правила та способи підготовки публічного виступу; аргументувати й доводити певну точку зору, користуючись правилами та способами аргументації й доведення; обирати стиль, манеру виголошення промови, методи і прийоми ефективного мовленнєвого впливу; використовувати логічні зв'язки, розрізняти судження та речення, здійснювати аналіз текстів щодо порушення законів логіки; застосовувати невербальні засоби підсилення комунікативно-мовленнєвої позиції оратора; здійснювати психологічну та фізичну підготовку до виступу; застосовувати прийоми боротьби з хвилюванням, прийоми залучення уваги аудиторії; відповідати на запитання аудиторії та ін.

Продовжити перелік риторичних умінь можна, пославшись на слова видатного римського письменника та оратора Марка Туллія Цицерона, який вважав, що красномовство "... народжується з великої кількості знань і старань. До всього цього повинні долучитися гумор та дотепність, освіченість, гідна вільної людини, швидкість і стислість як в обороні, так і в нападі, пройняті витонченістю та добрим вихованням" [3, с. 80].

На думку Цицерона, гідним оратором буде той, хто:

– "будь-яке запропоноване йому питання, яке вимагає словесної розробки, зуміє викласти розумно, струнко, красиво, так, що воно запам'ятається, і в гідному виконанні";

– має "природне обдарування": "адже для красномовства необхідна особлива грайливість розуму і почуття, яка забезпечує у промові пошук усякого предмета, розвиток – швидкий, прикраси – багаті, запам'ятовування – правильне і міцне";

– має любов до справи, вивчає правила ораторського мистецтва, є добрим практиком [3, с. 89].

Досягти такого високого рівня риторичної підготовки, на думку як античних риторів, так і сучасних викладачів риторики, можна, використовуючи та розвиваючи "три джерела красномовства: дар, навчання (у тому числі й наслідування зразкам), вправи" [2, с. 20].

У навчанні красномовства звертають увагу й на настанови видатного ритора Давнього Риму, автора ґрунтовної праці "Виховання оратора" Марка Фабія Квінтіліана, який бачив першоумову розквіту красномовства не в техніці мовлення (хоча він уперше в історії розробив систему поглядів на теорію та практику красномовства), а в особистості оратора, розвитку його моральності, високих смаків та вимог до себе, інших гідних якостей. Розвитку мора-

льності має сприяти, на його думку, спосіб життя та заняття наукою, а розвитку смаків – систематизований цикл риторичних занять, позбавлений зайвої догматики, орієнтований на кращі класичні зразки [1, с. 166].

Однією з важливих особливостей організації риторичної підготовки майбутніх інженерів-педагогів є поєднання “кращих класичних зразків” – як теоретичних основ та вправ, заснованих на зразках риторичної діяльності видатних ораторів минулого, так і традиційних та інноваційних методів навчання, які відповідають вимогам сучасного риторичного (педагогічного) ідеалу. Цією особливістю ми керувалися при створенні робочого зошита з риторики для студентів інженерно-педагогічних спеціальностей, при відборі та створенні системи риторичних завдань і вправ [6], яка включає такі типи:

- творчі завдання, що пропонуються студентам у кінці кожної лекції. Наприклад: 1) напишіть власний варіант невеликої мітингової промови із закликом щодо охорони навколишнього середовища (протесту проти тероризму, агітації за певного кандидата в депутати та ін.); 2) напишіть власні варіанти таких риторичних приказів: прислів'я або приказка; антитеза; цитата; парадокс тощо;

- реферати, виступи за ними та анотації на реферати з історії риторики й окремих тем риторичної підготовки майбутніх інженерів-педагогів;

- вправи на основі використання досвіду видатних ораторів. Прикладами можуть бути такі завдання: 1) дайте розгорнуту відповідь на питання: «Що мав на увазі видатний ритор Стародавньої Греції Сократ, коли сказав: “Заговори, щоб я тебе побачив?”»; 2) визначте в наведеному тексті види аргументів та інші полемічні прийоми, як-от: “зведення до абсурду”, “обернений довід – від супротивного”, атака питаннями, гумор, сатира, іронія тощо. “У давніх демократичних Афінах людину призначали полководцем рішенням народних зборів, тобто голосуванням. Багато хто був проти цього. Засновник філософської школи кініків (циніків) Антисфен (бл. 435–370 рр. до н. е.) одного разу порадив афінянам прийняти постанову: “Вважати всіх ослів кіньми”. Афіняни спочатку здивувалися, а потім почали насміхатися над Антисфеном: яку, мовляв, нісенітницю він запропонував. “А ви чим краще, – заперечив Антисфен, – адже ви простим голосуванням робите із неуків полководців!”;

- тести психологічно-риторичної самодіагностики, які допомагають кожному студенту усвідомити власні можливості та шляхи вдосконалення особистісних якостей, важливих для оратора, наприклад: “Чи рішучі Ви?”, “Ваша реакція на неприємну правду”, “Чи готові Ви до несподіванок?”, “Чи володієте Ви аудиторією?” тощо;

- складання та уточнення програми самовдосконалення власних риторичних здібностей, знань, умінь та навичок, систематичне доповнення й корегування цієї програми на основі самоспостережень і тестів самодіагностики, робота над удосконаленням власних риторичних здатностей за цією програмою;

- використання інноваційних та інтерактивних методів: тренінги (“Гідна відповідь”, “Перефразуйте вислів” та ін.), використання кейс-методу для написання твору силами малих груп студентів, конкурс на кращий риторичний твір, ділові ігри;

– завдання на доповнення схем (рисуноків), таблиць на основі використання аналогії та інших методів; на аналіз особливостей суджень різних видів; на спрощення висловлювань як синтаксично, так і лексично, підготовка їх до сприйняття на слух;

– завдання, що розвивають здатності переконливого мовлення: на підбір аргументів до заданих тез; на зміну способів доведення певних думок; на перетворення фрази в аргумент; на пошук додаткових аргументів або конкретизацію тих, які використані; на перебудову наведених висловлювань у закінчений текст-аргументацію; на визначення ступеня правильності побуди аргументації тощо;

– усні вправи на відпрацювання виразності мовлення, як-от: побудувати свій виступ на використанні епіфори, градації та інших риторичних фігур; придумати початок виступу до заданих кінцівок; переказати текст, змінивши композицію так, щоб він розпочинався з висновків, тощо;

– вправи на використання невербальних засобів спілкування: міміки, жестів, інтонації тощо.

Важливою ланкою риторичної підготовки є самостійна навчально-пізнавальна діяльність студентів із засвоєння теоретичного матеріалу, робота зі створення словника, творчі індивідуальні завдання, наприклад:

– законспектувати промову видатного оратора (Платона, Демосфена, Цицерона та ін.) та здійснити її аналіз за теоретичними основами риторики (жанр, тип промови, дотримання законів, принципів риторики, використання методів, прийомів, засобів тощо);

– підготувати виступ певного виду (інформаційний, протокольний-етикетний, розважальний, переконливий) на обрану тему з дотриманням загальних вимог до публічного виступу та ін.

Засобами контролю якості риторичної підготовки майбутніх інженерів-педагогів є різні форми й методи: усного й письмового опитування (фронтального та індивідуального), риторичні диктанти, дидактичні тести, контрольні роботи, залік. Одним з ефективних засобів контролю є систематична перевірка стану самостійного доопрацювання та доповнення конспектів лекцій і виконання вправ за надрукованою основою в робочому зошиті з дисципліни [6].

Надзвичайно важливою є самооцінка риторичних здібностей студентів, на яку вони націлюються під час систематичної роботи із самоудосконалення риторичних здібностей за власною програмою та остаточно здійснюють у кінці вивчення курсу “Риторика”. На останньому лекційному занятті майбутнім ораторам пропонують відповісти на такі питання: “1. Який рівень риторичних умінь та здібностей я маю на цей момент: високий, середній, достатній, низький? 2. Які риторичні якості та уміння у мене добре розвинені? 3. Над удосконаленням яких риторичних якостей та умінь мені слід продовжити працювати?”.

Студенти III курсу технологічного й факультету інтегрованих технологій у виробництві та освіті (112 осіб) Української інженерно-педагогічної академії (м. Харків) дали таку самооцінку власних риторичних здібностей: високий рівень – 18 (16%), середній – 60 (54%), достатній – 28 (25%); низький – 6 (5 %) осіб.

Наведемо кілька варіантів самооцінок студентів. Так, студентка Б.В. пише: “Я вважаю, що у мене добре розвинені здібності до ораторського мис-

тецтва, тому що я вмю відбирати та опрацьовувати матеріали до виступу, виділяти головне та цікаве, розташовувати матеріал у логічній послідовності, запам'ятовувати та чітко його виголошувати. Я добираю найбільш переконливі та виразні слова, використовую різні риторичні фігури. Разом з тим, мені слід удосконалювати дикцію, мовленнєве дихання та техніку вибору стилю й риторичної позиції в ході виступу”.

Студент М.А. зазначає: “На мій погляд, я маю добрі дані для майбутньої риторської діяльності, тому що: 1) я комунікабельний; 2) у мене чітка дикція; 3) багато читаю; 4) не маю страху перед виступом у великій аудиторії; 5) умю переконувати й навіювати власну думку слухачам. Але всі ці й інші вміння я повинен удосконалювати”.

Студентка М.І. передає так власне бачення: “У мене є здібності до виразного мовлення: я дуже гарно розповідаю твори, читаю вірші з великою виразністю, доброю дикцією, польотністю голосу. Перед виступом завжди старанно підбираю матеріал та створюю текст, виконую вправи для покращення міміки, жестів, пози. Таким чином я удосконалюю своє ораторське мистецтво, оскільки у подальшому житті та професії це мені дуже допоможе”.

Студентка Н.А. достатньо самокритична, вона стверджує: “У мене дуже слабкі риторичні уміння, тому я вважаю, що маю їх удосконалювати, адже це необхідно не тільки в обраній професії, а й при захисті себе в суді тощо”.

Серед риторичних умінь та якостей, які, звичайно, у кожного студента індивідуальні, найчастіше, як вважають майбутні інженери-педагоги, потребують удосконалення такі, що пов'язані з:

- підготовкою тексту промови: композиційне й логічне оформлення матеріалу для виступу, стиль формулювання власних думок;
- використанням невербальних засобів спілкування: удосконалення міміки, дикції, вимови, темпу мовлення та ін.;
- саморегулюванням власного емоційного стану: подолання хвилювання перед виступом, необхідність імпровізувати;
- пов'язані з управлінням аудиторією: подолання страху перед слухачами; уміння “читати” особливості різних аудиторій та ін.

Виявлені недоліки в риторичній підготовці майбутніх інженерів-педагогів спонукають викладачів до подальшого пошуку шляхів її удосконалення.

Висновки. Риторична підготовка майбутніх інженерів-педагогів має такі основні особливості: є засобом інтегрування всієї системи знань, необхідних для розвитку фахового мовлення; втілює мету й завдання, задекларовані ще античною риторикою – навчити, як “переконати, насолодити, схвилювати”; зміст навчання спроектовано як дидактичну систему, в якій теоретичний і практичний складники утворюють цілісність, але не дублюють один одного; зміст навчання сприяє формуванню у студентів риторичних умінь та якостей; методика навчання поєднує інноваційні та традиційні методи, які відповідають вимогам сучасного риторичного (педагогічного) ідеалу, та використовує найкращі зразки діяльності видатних ораторів минулого й сьогодення.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі ми вбачаємо в розробці та теоретичному обґрунтуванні методик і технологій удосконалення рито-

ричних умінь студентів, розробці відповідних типів завдань та використанні активних методів навчання, які сприяють розвитку риторичних умінь і здатностей.

Список використаної літератури

1. Квинтилиан Марк Фабий. Двенадцать книг риторических наставлений / Марк Фабий Квинтилиан ; под ред. М.Л. Гаспарова ; пер. Ф.А. Петровского ; коммент. М.Л. Гаспарова. – М. : Наука, 1972. – 230 с.
2. Лисенко С.А. Риторика : конспект лекцій для студентів інженерно-педагогічних спеціальностей / С.А. Лисенко, О.Й. Белей. – Х. : УПА, 2011. – 60 с.
3. Цицерон Марк Туллий. Три трактата об ораторском искусстве / Марк Туллий Цицерон ; под ред. М.Л. Гаспарова ; перев. с лат. Ф.А. Петровского. – М. : Наука, 1972. – 471 с.
4. Сагач Г.М. Золотослів / Г.М. Сагач. – К. : Райдуга, 1993. – 378 с.
5. Сагач Г.М. Риторика / Г.М. Сагач. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Ін Юре, 2000. – 568 с.
6. Риторика : робочий зошит для студентів 3 курсу денної та заочної форм навчання інж.-пед. спеціальностей / С.А. Лисенко, І.М. Веретенко ; за ред. д-ра пед. наук, проф. О.Е. Коваленко. – Х. : УПА, 2013. – 132 с.
7. Сучасний тлумачний словник української мови : 65 000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. – Х. : ШКОЛА, 2006. – 1008 с.
8. Теоретичні засади професійно-педагогічної підготовки майбутніх інженерів-педагогів у контексті приєднання України до Болонського процесу : монографія / О.Е. Коваленко, Н.О. Брюханова, О.О. Мельниченко ; Укр. інж.-пед. академія. – Х. : Б. в., 2007. – 162 с.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2014.

Лысенко С.А. Особенности риторической подготовки будущих инженеро-педагогов

В статье раскрыты особенности риторической подготовки будущих инженеро-педагогов, а именно: цели и задачи, формирование содержания обучения, выбор методов и средств наработки риторических умений и навыков, развитие риторических способностей и качеств.

Ключевые слова: *риторика, красноречие, риторическая подготовка, инженер-педагог, содержание, риторические умения.*

Lysenko S. Features of rhetorical training of future engineer-educators.

Rhetorical competence of modern specialist becomes necessary professional attribute, which affects his professional and life success.

Engineer-teacher – is a specialist with higher education, that carry out educational and production, organizational and methodological activities for future workers and specialists in the system of vocational education and training of skilled workers in manufacturing. Rhetorical training of future engineer-educators – is purposeful and systematic formation of students' rhetorical and communicative knowledge, abilities and skill of convincing speech influence. It carries out by means of discipline "Rhetoric", bases on the mastering of educational disciplines of general educational, humanitarian, psychological and pedagogical cycles and takes into account the voice of everyone experience.

The article reveals the features of rhetorical training of future engineer-teachers, namely, objectives and tasks, formation of learning content, the choice of methods and tools of use of rhetorical skills, the development of rhetorical abilities and qualities.

Key words: *rhetoric, eloquence, rhetorical training, engineer-teacher, content, rhetorical skills.*